

Гуцал І.С.,

кандидат економічних наук

Чайковський Я.І.

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ СЬОГОДНІ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Банки — один із головних інструментів здійснення економічних реформ, одна з найважливіших структур ринкової економіки.

Становлення і розвиток банківської системи в Україні, забезпечення на ділі її ефективної підтримки з боку держави — одне з пріоритетних завдань економічної політики на сучасному етапі.

Станом на 1 листопада 1996 року в Україні зареєстровано 231 комерційний банк. На сьогодні фактично працює 195 із них, 22 банки — у процесі ліквідації, злиття та об'єднання, 8 оголошено банкрутами. Щодо 6 банків прийнято ухвалу про припинення їхньої діяльності. У 1996 р. тривала тенденція щодо підвищення простроченої та пролонгованої заборгованості. Так, пролонговані й прострочені кредити становили 37,3% суми кредитного портфеля. Причини, які викликали названі вище наслідки діяльності банківської системи, можна поділити на три групи:

- 1) загострення кризи в економіці й передусім у сфері виробництва;
- 2) відсутність виробленої стратегії і тактики роботи в ринкових умовах;
- 3) недосконалість грошово-кредитної політики НБУ щодо комерційних банків.

Що ж зумовило такий стан нашої держави? По-перше, зволікання з реформами та реальними інституційними змінами в економіці, із санацією збиткових підприємств, штучне запобігання банкрутству державних підприємств. По-друге, ряд неплатежів, що спричиняють збитковий характер нашої економіки і системний характер економічної кризи. По-третє, негативне інвестиційне середовище у зв'язку з політичною, правовою та економічною нестабільністю. І, по-четверте, брак реальних джерел фінансування структурних перетворень.

Підтвердження цього — стрімке збільшення прострочених кредитів. Так, із грудня 1994 р. до квітня 1995 р. сума прострочених кредитів п'ятьох великих банків зросла з 10,5 трлн. крб. до 15 трлн. крб. І цей процес наростатиме, якщо не поліпшиться бюджетна й фінансова дисципліна у країні в цілому. Дедалі більшає проблем у страхового ринку та ринку цінних паперів, оскільки страхові та інвестиційні компанії тримають вільні кошти на депозитах банків. Банкрутство таких банків автоматично тягне за собою і банкрутство цих компаній.

Суттєво вплинула на кредитно-платіжні відносини банків із підприємствами криза платежів. З одного боку, комерційні банки, бачачи погіршення платоспроможності підприємств, утримувалися від надання їм нових кре-

дитів, що ще більше погіршувало їхнє становище. З другого боку, підприємства, опинившись у скрутному фінансовому становищі, не могли виконувати своїх зобов'язань не лише перед іншими підприємствами, а й перед банками. Зростання простроченої заборгованості підприємств за банківські кредити створило серйозну загрозу для ліквідності не тільки окремих банків, а й банківської системи в цілому.

Звуження кредитної діяльності комерційних банків з одночасним наростанням неплатежів за простроченими позиками та зростанням резервів ліквідності підірвали прибутковість банків. Адже процент за позиками був і лишається основним джерелом доходів банків. Наприклад, у 1990 р. маржа досягла 90% усього балансового прибутку комерційних банків. Надійних позичальників в економіці стає дедалі менше. Кредитувати банкам немає кого. Для багатьох клієнтів банків неплатежі за позиками стали перманентними, зростає заборгованість банкам за проценти.

Крім того, й деякі інші внутрібанківські процеси сприяли активізації кризи банківської діяльності. Найвідчутніші з них — жорстка монетарна політика Національного банку, недостатня оперативність і ефективність контролю з боку Національного банку за діяльністю комерційних банків та хиби в діяльності самих банків. Але ці внутрібанківські проблеми, так би мовити, лише ускладнювали ситуацію, а першопричина кризи банківської діяльності за межами банківської системи — в нашій економіці.

Активізації банківської кризи сприяла і недостатня оперативність та ефективність банківського нагляду. Так, в Україні немає системи страхування ризиків кредитної діяльності й страхування банківських депозитів. Ми вважаємо, що це негативно впливає на економіку нашої держави, адже комерційні банки не мають можливості надійно застрахувати себе від ризику неповернення кредитів. Слід зазначити, що банківський нагляд вчасно не виявив і не ліквідував банків-банкрутів, які згодом через систему міжбанківських кредитів потягли за собою інші банки.

Механізм застави майна по суті не діє. Майно державних підприємств вкрай складно оформити як заставу, оскільки на це потрібен дозвіл Фонду державного майна. Ще складніше реалізувати це майно, якщо воно оформлене як застava, у зв'язку з платіжною кризою. Але якщо навіть і вдалося реалізувати заставлене майно, то платежі податків до бюджету, податок на додану вартість, податок на прибуток, нотаріальний збір “з’їдають” значну частину виручки, а залишку виявляється замало для того, щоб погасити банківські позички. Так само неефективно працює механізм банкрутства підприємств, котрі не погашають боргів банкам. Не можуть гарантувати повернення кредитів банкам і малопотужні страхові компанії, які також переживають не кращі часи.

Не маючи інших джерел існування та подальшого розвитку, деякі банки свідомо вдалися до проведення занадто ризикової кредитної політики. При наданні кредитів вони приділяли недостатню увагу вивченню кредитного ри-

зику. Ситуація ускладнювалася тим, що інформація банків про платоспроможність позичальника та стан його господарської діяльності на момент надання кредиту була неповною або недостовірною. Допускалася практика надання кредитів і зовсім без забезпечення, так званих бланкових кредитів, а також кредитів під страхування чи гарантію без належної перевірки статутних документів і фінансового стану фірм-гарантів. Спостерігаються негативні явища від надання кредитів акціонерам на пільгових умовах без належного забезпечення і в розмірах, що значно перевищують їхні внески до статутного фонду банку. Було й надмірне захоплення наданням кредитів обмеженому колу позичальників, особливо в значних розмірах, так званих великих кредитів.

Така тактика роботи банків в умовах загальної економічної кризи призвела до погіршення фінансового стану 25% комерційних банків. Сьогодні настав час зміни стратегії і тактики роботи банків і перш за все модернізації активів та пасивів, розширення банківських послуг.

Не краще склалися справи і на міжбанківському кредитному ринкові. За умов браку ліквідних фінансових інструментів банки досить активно проявляли себе на цьому ринку, але надання недостовірної інформації, тобто нечасне віднесення заборгованості на рахунки прострочених кредитів, невідображення прострочених платежів за проценти на кредити і недостатня вимогливість під час вивчення фінансового стану банку позичальника призвели до різкого зростання ризику при наданні міжбанківських кредитів.

Саме ці хиби у кредитній політиці банків посилили кризові явища. Внаслідок цього чимало банків, які дотримувалися ризикової кредитної політики, тепер мають великі суми простроченої заборгованості за кредити та проценти на них і опинилися на межі банкрутства. А ті банки, які дотримувалися менш ризикової кредитної політики, обережно надавали кредити, сьогодні мають великі залишки вільної ліквідності, не використовують їх для отримання прибутків і тому теж зазнають значних збитків. Накопичення надлишкових резервів комерційних банків визначили успішну реалізацію перших емісій державних короткострокових облігацій. Але повільна організація роботи Міністерства фінансів на ринку державних цінних паперів ставить банки у скрутне становище і взагалі заважає процесу реформування економіки України.

Не менш актуальне на цьому етапі питання ступеня надійності банківських установ, їхньої довговічності. Нині банківська система України розвивається по вертикалі: головний банк — філіал — регіон. Доля фінансів повністю залежить від головних банків. Це, на нашу думку, ускладнює контроль за діяльністю філіалів банків як із боку самих комерційних банків, так і регіональних управлінь Національного банку. Проблема в тому, що діяльність філіалів регулюється головним банком, який у першу чергу розв'язує свої проблеми, а потім — проблеми регіонів, де розташовані його філіали. Як бачимо з досвіду, в деяких випадках головний банк виявляється неспроможним відшкодувати збитки філіалу, забезпечити при його закритті захист інтересів клієнтів.

Як нам здається, настав час для розвитку банківської системи по гори-

зонталі: головний банк — регіональне управління — дочірні банки. Заслугує на увагу ідея об'єднання філіалів одного банку, які розташовані в конкретному регіоні, з наданням цьому об'єднанню статусу юридичної особи.

Звернемо увагу на загальну оцінку стану банківської системи. Нині в Україні на понад 50 млн. чоловік 231 банк, чого вочевидь недостатньо. Ці показники в 20—25 разів нижчі, ніж у розвинутих країнах світу.

Інфляція в 1992, 1993, 1994 рр. зменшила капітал усіх банків. Така ж ситуація ще з одним узагальненим показником банківської діяльності — активами. Так, за чотири місяці, з січня до квітня 1995 р., активи банків зменшилися в 1,3 раза. Але думка про те, що кризові явища відбуваються лише з малими банками, ми вважаємо, не відповідає дійсності. І, за оцінками західних експертів, як перешкоди до інвестування економіки України називаються дві основні причини: нестабільність законодавства, нерозвиненість банківської системи. Така криза в економіці дедалі більше позначається на якості кредитних портфельів і колишніх державних банків.

У процесі подальшого поглиблення банківської реформи з метою всебічного зміцнення банківської системи, забезпечення на ділі її ефективної підтримки з боку держави необхідно розглядати питання не лише якісного, а й кількісного розвитку банківської системи України. Кількісний розвиток комерційних банків (їхнє виникнення та ліквідація) має відбуватися під впливом економічних процесів, а не шляхом прямого втручання державних органів управління. Держава має стимулювати розвиток власної банківської системи, інакше з'являться можливості виникнення явища монополізації на фінансово-кредитному ринку, а на місце вітчизняних банків прийдуть іноземні.

У цілому можна вести мову про досі ще недостатню диверсифікацію активів комерційних банків, низький рівень інтеграційних процесів у банківській сфері, слабкий вплив банків на інвестиційні процеси, на розвиток виробничої сфери та формування вкрай необхідної ринкової інфраструктури.

Щоб Україна успішно увійшла в завершальний етап перехідного періоду з добре підготовленою банківською системою, здатною розв'язувати нові, надзвичайно складні завдання реструктуризації економіки, необхідно вже сьогодні забезпечити вирішення мінімум трьох завдань:

— прискорити зростання економічного потенціалу банків, нагромадження їхнього власного капіталу, звільнити їхні баланси від безнадійних боргів державних підприємств;

— захистити банки від втручання з боку державних структур, яке не відповідає вимогам чинного банківського законодавства, створити надійну систему страхування банківських депозитів, сприяти формуванню високої довіри до банків із боку юридичних та фізичних осіб;

— створити дієву законодавчо-правову базу діяльності банків, яка забезпечила б їм умови для надійного захисту від усіх видів ризиків та вдосконалення високої стабільності їхньої роботи.

ів про платоспро-
сті на момент на-
лася практика на-
вих кредитів, а та-
ревірки статутних
ся негативні яви-
належного забез-
статутного фонду
еному колу пози-
редитів.
ної кризи приз-
банків. Сьогодні
все модернізації

тому ринкові. За
активно прояв-
лаші, тобто нев-
едитів, невідоб-
юстатня вимог-
ка призвели до
в.

ві явища. Внас-
итної політики,
ти та проценти
мувалися менш
одні мають ве-
римання при-
лишкових ре-
ших емісій дер-
боти Міністер-
у скрутне ста-
ни.

ті банківських
звивається по
істю залежить
за діяльністю
ональних уп-
філіалів регу-
проблеми, а
імо з досвіду,
відшкодувати
нтів.

ми по гори-

Враховуючи викладене вище, ми вважаємо за доцільне провести ряд заходів. Передусім необхідно створити систему швидкого реагування на виникнення системного ризику для банківської системи в цілому, яка включала б, по-перше, механізм оперативної, бажано щоденної оцінки стану банківської системи, однозначний об'єктивний критерій виникнення системного ризику і дуже формалізований та об'єктивний механізм державної підтримки банківського сектора у разі виникнення несприятливого системного ризику. По-друге, для суб'єктів економіки треба створити можливість своєчасно оцінювати фінансовий стан будь-яких банків України. Для цього слід розробити офіційну методику оцінки стану банку на основі його звітної статистики, з урахуванням української специфіки, в тому числі можливостей неоднозначного тлумачення окремих показників, забезпечення доступу вказаної методики і забезпечення доступу матеріалів, необхідних для її застосування.

Вкладники мають бути переконані в безпеці своїх заощаджень. Для цього треба розробити і прийняти закон про банкрутство й ліквідацію банку (за формою це може бути злиття з іншими банками, продаж загалом, окремими частинами чи звичайна процедура ліквідації), створити систему страхування депозитів, оформлення операцій шляхом фінансових зобов'язань, які мають реальну юридичну силу, і, нарешті, чинну систему розгляду й задоволення через суд.

Для захисту вкладів громадян треба створити міжбанківський фонд обов'язкового страхування банківських вкладів фізичних осіб, який матиме статус юридичної особи і формуватиметься за рахунок:

- початкових внесків комерційних банків (пропорційних розміру сплаченого статутного фонду);
- регулярних страхових внесків комерційних банків залежно від залишку коштів на рахунках фізичних осіб;
- пені, яка стягується за несвоечасні й неповні платежі;
- процента з доходів від операцій із державними цінними паперами.

Оскільки пріоритетним напрямком у роботі банків є кредитування економіки, перспективи розвитку банківської системи проглядаються лише за умови зниження простроченої заборгованості за позичками банків. Адже здорова банківська система — запорука успішного розвитку економіки.

Необхідно створити дійовий механізм застави майна, для чого: вдосконалити процедуру реалізації майна; звільнити від податку на додану вартість, на прибуток частину коштів (у розмірі неповернутої суми кредиту), одержаних від реалізації заставленого майна.

Створити національну інформаційну систему реєстрації гарантій і застав.

Усі банки України дуже різні. Вони поділяються на кілька великих груп. Це викликано тим, що тривалий час практично будь-яка нестрахова фінансова компанія в Україні реєструвалась як банк. У результаті в нас нині є й універсальні банки, великі, переважно київські, й муніципальні, а також банки, які є по суті фінансовими компаніями і працюють тільки на ринку

цінних
номіки
регулює
якою з
новні
Якщо
сектор
ви, на
Пі
розмір
шіліза
Пі
має бу
Пі
не сті
латьш
їхньої
ству і
обмеж
моноі
Н
виявл
повіді
ти си
можу
почи
жаєм
кої сі
І
них
банк
ня д
особ.
відпк
банк
ківсі
шопі
номі
сько
режі

цінних паперів, та банки, які обслуговують переважно реальний сектор економіки. Певно, є сенс різні групи банків ставити в різні умови державного регулювання. При цьому слід виходити не з назви банку, що може бути якою завгодно, а з реальної структури його активів. Тобто, якщо банк основні операції проводить на ринку ОВДП, то має бути одне регулювання. Якщо банк основні кошти спрямовує на роботу з підприємствами реального сектора, то ці нормативи обов'язкового резервування й економічні нормативи, на нашу думку, повинні бути трохи іншими.

Пропонується розглянути механізм встановлення не єдиного нормативу розміру статутного фонду, а певної шкали, відповідно до специфіки та спеціалізації комерційних банків, обсягів їхніх фінансових оборотів.

Політика Національного банку України щодо створення нових банків має бути гнучкою і має враховувати конкретні регіональні особливості.

При регулюванні фінансово-економічної діяльності комерційних банків не слід забувати про поняття достатності прибутку, який потрібен для подальшого розвитку банків. Нагляд за комерційними банками та регулювання їхньої діяльності мають, головним чином, подвійну мету: запобігати банкрутству шляхом забезпечення рентабельності діяльності та в розумних рамках обмежувати концентрацію капіталу в руках окремих банків, не допускати монопольного контролю з їхнього боку за грошовим ринком.

Необхідно створити систему моніторингу, яка дала б змогу своєчасно виявляти банки, що перебувають у небезпечному фінансовому становищі, і повідомляти про це ділове суспільство України. Крім того, є сенс організувати систему своєчасного виявлення і швидкої санації великих банків, які не можуть упоратися з фінансовими труднощами. Санація в якійсь формі має починатися вже на ранніх етапах фінансової кризи. Така система, ми вважаємо, дасть можливість підвищити як надійність функціонування банківської системи України, так і стійкість української економіки в цілому.

Для подальшого розвитку банківської системи, з точки зору комерційних банків, необхідно розробити вкрай важливі закони "Про Національний банк України", "Про кредит", "Про банківську таємницю", "Про страхування депозитів", "Про організацію та порядок роботи банківської системи в особливий період", "Про систему державного банківського аудиту", "Про відповідальність банків за незаконні банківські операції", "Про ощадний банк України".

Але глибокої кризи банківської діяльності не можна подолати суто банківськими заходами, кредитними, монетарними інструментами, бо її першою причиною криється в економіці. Саме тому треба ставити питання про економіку і банки, а не про суто банківську проблему.

Врахування розглянутих проблем у процесі подальшої розбудови банківської системи сприятиме формуванню в Україні надійної й ефективної мережі банків.